

دانشگاه فرهنگستان افغانستان
مؤسسه پژوهشی و ابتکاری

نامه بایسنغر

(سال نامه علمی - پژوهشی)

صاحب امتیاز: مؤسسه پژوهشی بایسنغر

مدیر مسئول و سردبیر: دکتر خلیل الله افضلی

مدیر داخلی: مسعود امینی

دستیار سردبیر: سیندخت تمنا

پوشه و برگ آرا: حسین علی ابراهیمی

تاریخ انتشار: ۱۴۰۲ خورشیدی

شمارگان: ۵۰۰ جلد

رویه نامه: عبارت دعایی «هرات صانها الله عن الآفات و النکبات» و نظایر آن نوشته کاتبان گوناگون

نشانی پخش:

■ افغانستان، هرات، شهر نو، ضلع شمالی ارگ، پلاک ۱، ساختمان باغ شهر، مؤسسه پژوهشی بایسنغر

شماره های تماس: ۰۰۹۳۷۹۹۸۳۵۱۹۲ | ۰۰۱۴۲۴۵۰۲۹۳۲۱

شماره سوم نامه بایسنغر با حمایت مالی آژانس کمک و همکاری جمهوری ترکیه (تیکا) در هرات منتشر شده است.

مؤسسە پژوهشی بایسنغر

نامهٔ بایسنغر

(سال نامهٔ علمی - پژوهشی)

(۳)

۱۴۰۲ خورشیدی

این شماره از مجله در پایگاه اینترنتی مؤسسە پژوهشی بایسنغر به نشانی زیر قابل دسترس است:

WWW.BAYSUNGHUR.ORG

راه‌نمای نگارش مقاله

۱. مقاله باید حاصل پژوهش علمی نویسنده/نویسندگان دربارهٔ زبان و ادبیات فارسی و تاریخ خراسان کهن با تأکید بر پژوهش‌های مربوط به هرات باشد و در هیچ مجله یا مجموعه‌ای به چاپ نرسیده یا برای آن‌ها ارسال نشده باشد.
۲. مقاله به ترتیب باید شامل چکیده (۵ تا ۸ سطر) کلیدواژه‌ها (حداکثر ۵ واژه)، مقدمه (پرسش تحقیق، پیشینهٔ تحقیق، روش و منابع)، بحث و بررسی و نتیجه باشد و از ۱۵ صفحهٔ A۴، ۲۵ سطر تجاوز نکند.
۳. ارسال چکیدهٔ انگلیسی در صفحه‌ای جداگانه همراه با مشخصات نویسنده یا نویسندگان الزامی است.
۴. منابع مورد استفاده در پایان مقاله و براساس ترتیب الفبایی نام خانوادگی نویسنده به شرح زیر آورده شود:
کتاب: نام خانوادگی، نام، (تاریخ انتشار)، عنوان مقاله (داخل (۱))، نام نشریه، دوره/سال، شماره، شمارهٔ صفحات مقاله.
مجموعه‌ها: نام خانوادگی، نام، (تاریخ انتشار)، عنوان مقاله (داخل (۱))، نام ویراستار یا گردآورنده، نام مجموعه مقالات، محل نشر: نام ناشر، شمارهٔ صفحات مقاله.
سایت‌های اینترنتی: نام خانوادگی، نام نویسنده، تاریخ استفاده از سایت اینترنتی (داخل []، عنوان موضوع (داخل (۱))، نشانی سایت اینترنتی.
۵. ارجاعات در متن مقاله به صورت پانویس (نام خانوادگی، نام، نام کتاب یا مقاله، تاریخ انتشار، شمارهٔ صفحه) نوشته شود.
۶. نقل قول‌های مستقیم بیش از ۵ سطر در صورت جدا از متن با فرورفتگی (نیم سانتیمتر) از دو طرف درج شود.
۷. توضیحات تکمیلی و معرفی منابع بیشتر در پیوند به موضوعات مختلف، در

یادداشت‌های مقاله ارائه شود.
۸. مقاله بر اساس شیوه‌نامه مؤسسه پژوهشی بایسنگرکه در وب‌سایت مؤسسه قابل دسترس است، تنظیم شود. در صورت لزوم، مجله در ویرایش ادبی مقالات بدون تغییر محتوای آن آزاد است.

فهرست

- راه‌نمای نگارش مقاله ۵
- سرنامه ۱۱
- بخش نخست؛ جست‌وجو** ۱۷
- پیوند داستان سرایی عامه و مذهب عامیانه: بررسی نقش بی‌بی سستی در ابومسلم‌نامه ۱۹
دکتر آمنه ابراهیمی
- معروف بغدادی و نخستین فعالیت‌های کارگاه بایسنغر میرزا ۳۹
دکتر شیوا میهن
- محزر مجالس العشاق؛ سلطان حسین بایقرا ۸۳
دکتر مهدی بیلاقی
- آئینه‌شاهی؛ واکاوی اندیشه مولانا حسین واعظ کاشفی در تکوین مکتب سیاسی هرات ۱۱۱
دکتر داوود عرفان
- آگاهی‌های تازه درباره‌ی امیر جمال الدین عطاء الحسینی ۱۳۳
دکتر خلیل‌الله افضلی
- مقایسه‌ی افسانه‌ها و حکایت‌های مقدمه‌ی شاهنامه‌ی بایسنگری با روایت‌های شفاهی ۱۷۳
دکتر محمد جعفری قنواتی
- پژوهشی در آب‌انبارهای محله‌ی قضاات در شهر کهنه‌ی هرات ۱۸۵
غلام‌محمد عاصم و دکتر تتسویا اندو | برگردان از انگلیسی؛ طه آور
- جعفر بایسنگری؛ حیات، هنر و شیوه ۲۰۹
سید امیر منصوری
- اولنگ‌اولنگ، ترانه‌ی مراسم عروسی مردم هرات ۲۴۷
دکتر اسدالله شعور

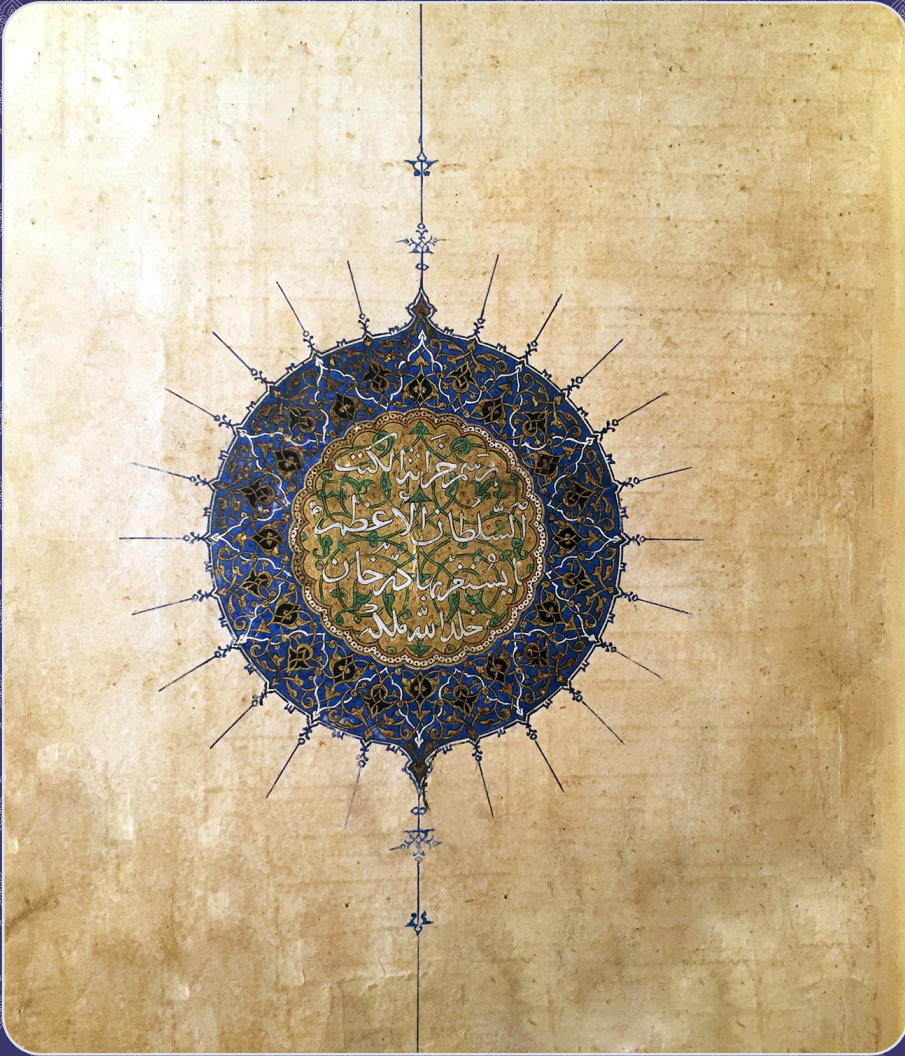
- آرامگاه محمد غازی در فوشنج ۲۸۱
 دکتر برنارد اوکین | برگردان از انگلیسی: سیندخت تمنا
- تکمله‌ای بر مقاله «آرامگاه محمد غازی در فوشنج» و آخرین مرمت این بنا ۳۱۵
 سیندخت تمنا
- بخش دوم؛ هرات شناسی** ۳۲۷
- تذکره الصالحین یا حصه سوم رساله مزارات هرات ۳۲۹
 دکتر محمد شعیب مجددی
- مقامات مولانا کلان زیارتگاهی ۳۴۹
 دکتر عارف نوشاهی
- دو فرمان سلطان حسین بایقرا در آرشیو ملی افغانستان در کابل ۳۷۷
 دکتر شیوان ماهندرا راجا | برگردان از انگلیسی: معصومه نظری
- نگاهی به کتاب مروارید خراسان؛ تاریخ هرات ۴۰۱
 رادک سیکورسکی | برگردان از انگلیسی: دکتر سید رضا کاظمی
- نگاهی به کتاب مروارید خراسان؛ تاریخ هرات ۴۰۹
 دکتر کریستینا نوله کریمی | برگردان از انگلیسی: دکتر سید رضا کاظمی
- نگاهی به کتاب تاریخ هرات از چنگیزخان تا امیر تیمور ۴۱۳
 دکتر شیوان ماهندرا راجا | برگردان از انگلیسی: سید وهاب فروغ طبیبی
- بازتاب اندیشه‌های جامی در آثار منطقه ۴۲۳
 دکتر محمد افضلی
- معرفی کتاب قدرت، سیاست و مذهب در ایران عهد تیموری ۴۳۵
 دکتر داوود عرفان
- مرواریدی در هرات ۴۴۳
 دکتر اسراء السادات احمدی
- کتابخانه‌های آبدان مسجد جامع هرات ۴۵۱
 دکتر خلیل‌الله افضلی
- از نامه ادبی هرات ۴۵۷
 عبدالغفور سنگانی
- جایابی باغ نعمت‌آباد و بناهای بازمانده از آن ۴۶۵
 مسعود امینی
- خانقاه پوران ۴۸۷
 حمیدالله کامگار

۴۹۵	بخش سوم؛ هریوکان
۴۹۷	پهلوان محمد ابوسعید و ترجمه فارسی رساله حالات پهلوان محمد مقدمه: مسعود امینی برگردان رساله از ترکی جغتایی: احمد حسینی مروی
۵۲۱	بخش چهارم؛ عرضه داشت
۵۲۳	گزارش کاری مؤسسه پژوهشی بایسنغر
۵۳۳	بخش پنجم؛ تازه درگذشتگان
۵۳۵	غلام حیدر اسیر هروی
۵۳۹	محمد آصف فکرت هروی
۵۴۳	فضل الله زرکوب
۵۴۹	دکتر اسدالله حبیب
۵۵۵	عبدالله سمندر غوریانی
۵۶۵	عبدالکریم تمنا
۵۶۹	محمد شاه واصف باختری
۵۸۱	گزارش مختصری از برنامه های بازسازی دفتر تیکا در هرات

نامه بایسنغر، شماره سوم، ۱۴۰۲ خورشیدی

بخش نخست! جست و جو

گلستان سعدی، ۸۳۰ ق.، کتابت جعفر تبریزی، شماره ۱۱۹، per. کتابخانه چسترییتی،
دابلین، ایرلند.

تکمله‌ای بر مقاله «آرامگاه محمد غازی در فوشنج» و آخرین مرمت این بنا

سیندخت تمنا^۱

در سال ۱۳۹۸ خورشیدی طرح بازسازی بنای آرامگاه محمد غازی توسط آمريت آبادات تاريخی ولايت هرات به وزارت اطلاعات و فرهنگ پیشنهاد شد و مورد قبول واقع گردید. در سال ۱۳۹۹ کار مرمت این بنا توسط شرکت پیمانکار و تحت نظر آمريت آبادات تاريخی آغاز شد. مسئولیت نظارت بر مرمت بنا را آقای نیک محمد مستمند و کار تولید و نصب کاشی‌های هفت‌رنگ بر روی مقبره را آقای عبدالجلیل توانا بر عهده داشتند. آقای سید ناصر سادات از روستای تلابه نیز معمار اصلی مرمت این سازه بود. در طی انجام بازسازی سعی شده تا از کارگران بومی زنده‌جان استفاده شود. هر چند به دلیل همه‌گیری بیماری کرونا (COVID-19) و ناآرامی‌های امنیتی سال ۱۴۰۰ مراحل نهایی مرمت ناتمام ماند اما جای خرسندی است که بنا از خطر فروریختن نجات یافته‌است.

شیوه مرمت

از آن‌جا که شصت درصد از بافت کلی و شالوده بنا سالم مانده بود و ساختار پیچیده‌ای نداشت، تیم مرمت با مشکل چندانی که نیاز به تحقیق و یا بررسی مستندات قدیمی داشته باشد، روبه‌رو نشدند. خوش‌بختانه ماکت شبیه‌سازی شده مقبره در موزه هرات موجود بود که تصویر واضحی از تزئینات و طبقات صندوق مقبره را در اختیار تیم مرمت می‌گذاشت. این الگوی شبیه‌سازی شده که بر اساس تحقیقات و تصاویر کتاب معماری اسلامی هرات^۲ نوشته رفیع سمیع‌زی تهیه شده، شکل مقبره و طبقات آن را به خوبی نشان می‌دهد.

۱. عضو تحریریه نامه بایسنغر - sindokht.tamanna@baysunghur.org

2. Samizay, Rafi, Islamic Architecture of Herat: A study Towards Conservation, Ministry of Information and culture, 1981, Kabul.

قسمت‌هایی از تزئینات و کاشی‌کاری‌های اصلی مقبره که از دست‌برد سارقان میراث‌های فرهنگی و فرسودگی طبیعی سالم مانده بود بر روی این الگو نصب شده‌است که وضعیت اصلی قرارگرفتن تزئینات را به نمایش می‌گذارد. برای تزئین خود مقبره بازسازی شده کوشش شده تا همان شکل اولیه طبقات حفظ شود و برای تزئینات روی آن از خشت و کاشی‌های سنتی هفت‌رنگ تولیدشده در هرات استفاده شود. به گفته آقای عبدالجلیل توانا یکی از علل ناتمام ماندن کاشی‌کاری طبقه فوقانی مقبره، فرصت تحقیق بیشتر برای پیدا کردن نام صاحب اصلی مقبره است که قرار است بر روی کتیبه نوشته شود اما کار کاشی‌کاری و تزئینات اضلاع کناری مقبره به پایان رسیده‌است. گنبد و چپیره و گوشه‌سازی‌های ایوان ورودی و فضای گنبدخانه مطابق با اصل بنا، خشت‌کاری و ترمیم شده‌است. قرار است به زودی کاشی‌کاری لایه فوقانی مقبره نیز به انجام برسد. کف فضای آرامگاه نیز با خشت‌های سنتی هراتی فرش شده‌است.

نکته‌ای که در پژوهش اوکین به آن پرداخته شده، وجود ردیفی از تزئینات خشتی دندان‌دار (که در گویش محلی «کلاغ‌پر» گفته می‌شود) در قسمت فوقانی ایوان ورودی است. این ردیف خشت چینی کلاغ‌پر در تصاویری که ایشان تهیه کرده‌اند بر روی قسمت بالای ایوان ورودی به وضوح دیده می‌شود اما در مرمت اخیر نادیده گرفته شده و به چشم نمی‌آید و این که یکی از عناصر زیباشناسی و تزئینی که در نمای بیرونی و بخش قابل دید بنا از چشم تیم مرمت دور مانده و حذف شده‌است جای پرسش دارد.

کاربرد فعلی بنا و آبادسازی فضای اطراف آن

داخل بنا و فضای گنبدخانه و همچنین اطراف آن برق‌کشی شده و محوطه روشن است اما به دلیل فضای کوچک آن، استفاده خاصی از خود بنا نمی‌شود بلکه بیشتر جنبه میراث فرهنگی دارد. در قسمت جنوب محوطه، فضای سبزی است که برای استراحت زائران و افرادی که برای تشییع جنازه می‌آیند اختصاص دارد. در این محوطه چاه عمیقی هم حفر شده‌است و همچنین مسجد جامعی نیز ساخته شده که اهالی منطقه برای ادای نماز از آن استفاده می‌کنند.

چالش‌های مرمت و بازسازی بنا

براساس گفت‌وگوهای نگارنده با اعضای تیم مرمت به وجود مشکلات و موانعی در جریان بازسازی بنا اشاره شد که مهم‌ترین آن ناامنی‌ها و تحول سیاسی سال ۱۴۰۰ است که جریان کار را به تعویق انداخت. به گفته آقای توانا بسیاری از شرکت‌ها و مؤسسه‌های خارجی که کار

مرمت و بازسازی آثار تاریخی را بر عهده داشتند از کشور خارج شدند. با این که کار بازسازی بنای آرامگاه مقبره تمام شده بود اما کاشی‌کاری روی طبقات مقبره ناتمام ماند. اکنون کاشی‌کاری‌های اطراف مقبره انجام شده است اما طبقه فوقانی آن هنوز تکمیل نشده است. طبق گفته آقای شهرام، مهندس پروژه ترمیم بنا، یکی از چالش‌های مهم تیم، ساختن خشت‌هایی بود که در بازار مصالح سنتی هرات موجود نبود و چون اندازه خشت‌های اصلی به کاررفته در بنا خیلی خاص و بزرگ‌تر از قالب‌های مرسوم در هرات بود، تیم مرمت تصمیم گرفتند تا مطابق با اندازه اصلی خشت‌های بنا قالب جدیدی بسازند. قالب جدید مشکل اندازه خشت‌ها را تا قبل از رسیدن به کوره حل کرد اما خشت‌ها بعد از خروج از کوره ترک می‌خوردند و قابل استفاده نبودند. سرانجام با چندین مرحله آزمون و خطا تیم قادر به این شد تا بتواند خشت‌های محکمی را قالب‌گیری و از کوره بیرون بیاورد. علاوه بر این‌ها، وجود دکان‌هایی که به صورت نامنظم در اطراف صحن آرامگاه ساخته شده بود مانع از این می‌شد تا بتوان فضای بیرونی آرامگاه را کاملاً دیوارکشی کرد. نبود همکاری صاحبان این دکان‌ها و مطرح شدن ماجرای مالکیت و بحث حقوقی این موضوع باعث شد تا کار دیوارکشی اطراف صحن با مشکل روبه‌رو شود و قسمتی از آن ناتمام بماند.

پیشنهاداتی برای نگهداری از بنا

آن چنان که آقای اوکین در پژوهش خود به تفصیل یادآوری کرده‌اند، این بنا از ویژگی‌های خاص و ارزشمندی برخوردار است و شایسته است تا در حفاظت و نگهداری آن کوشش شود. راهبردی‌ترین پیشنهاد، دیوارکشی کامل دور آرامگاه است تا بنا را از خیابان جدا سازد. این حصار یا دیوار می‌تواند تا اندازه قابل توجهی آن را از فضای عمومی و آسیب‌های فیزیکی دور نگه دارد. مسایل حقوقی و مالکیت دکان‌ها از طریق مسئولان ذیربط حل و فصل شود و این دکان‌ها و دیگر تأسیسات اطراف بنا حذف شوند تا هم کار دیوارکشی به درستی انجام گیرد و هم رفت‌وآمد و ازدحام بیشتر در صحن آرامگاه به حداقل برسد. وجود مسجد که همواره پذیرای جمعیت زیادی از نمازگزاران و شرکت‌کنندگان در مراسم تشییع جنازه‌هاست در کنار یک بنای تاریخی و ارزشمند مناسب نیست. پیشنهاد می‌شود برای محافظت بیشتر از این بنا، مسجدی که در صحن آن قرار دارد به جای دیگری منتقل شود تا از آمدوشد بی‌رویه مردم و آسیب‌های احتمالی بیشتر به آن جلوگیری شود.

سخن پایانی

برای تهیه این تکمله با بیشتر اعضای تیم مرمت به تکرار تماس گرفته شد اما متأسفانه

هیچ‌کدام از این افراد نتوانستند اطلاعات دقیقی از اندازهٔ مساحت کلی فضای آرامگاه و یا حداقل تصویری از نقشهٔ آن را در اختیار ما بگذارند. یکی از اهداف نگارنده در نگارش این مطلب صحبت با معمار سنتی بنا آقای سید ناصر سادات بود تا بتوان نکات و جزئیات بیشتری از مراحل مرمت و چالش‌های آن را درک کرد و اصطلاحات معماری را به گویش محلی در ترجمهٔ این مطلب به کار برد، اما نبود دسترسی ایشان به وسایل ارتباطی باعث شد که این گفت‌وگو انجام نپذیرد.

از آقایان عبدالجلیل توانا و همایون احمدی که نگاره‌های بنا و مقبرهٔ ترمیم‌شده و همچنین ماکت شبیه‌سازی شدهٔ آن را در اختیارم گذاشتند قدردانی می‌کنم. از آقای ایوب یاسینی که بعد از زلزلهٔ ویرانگر اخیر در زنده‌جان از بنای محمد غازی بازدید کردند و از سالم ماندن آن ما را اطمینان داده و نگاره‌ای از مقبره و کاشی‌کاری ناتمام آن را تهیه نمودند، نیز سپاس‌گزارم.

تصویرها

تصویر ۱: ماکت شبیه‌سازی شده قسمت فوقانی مقبره محمد غازی در موزه هرات با قطعاتی از تزئینات اصلی؛ عکس از عبدالجلیل توانا، ۱۳۹۹ خورشیدی

تصویر ۲: قطعات اصلی کاشی‌های مقبره محمد غازی بر روی ماکت در موزه هرات؛ عکس از عبدالجلیل توانا، ۱۳۹۹ خورشیدی

تصویر ۳: بنای آرامگاه محمد غازی پیش از مرمت؛ عکس از همایون احمدی، ۱۳۹۹ خورشیدی

تصویر ۴: تاق بندی ایوان ورودی؛ عکس از همایون احمدی، ۱۳۹۹ خورشیدی

تصویر ۵: مرمت و ایجاد گوشه‌سازی در قسمت ساقه/چپیژه گنبد؛ عکس از همایون احمدی، ۱۳۹۹ خورشیدی

تصویر ۶: مقبره مرمت‌شده قبل از کاشی‌کاری، خشت‌فرش کف بنا نیز قابل مشاهده است؛ عکس از همایون احمدی، ۱۳۹۹ خورشیدی

تصویر ۷: مقبره مرمت شده با کاشی‌کاری ناتمام؛ عکس از ایوب یاسینی، آبان‌ماه ۱۴۰۲ خورشیدی

تصویر ۸: نمای بیرونی آرامگاه پس از مرمت؛ عکس از همایون احمدی، ۱۳۹۹ خورشیدی

نامه: بایسنغر، شماره سوم، ۱۴۰۲ خورشیدی

تصویر ۹: دیوارکشی اطراف فضای آرامگاه که به سبب وجود دکان‌ها نیمه‌تمام مانده‌است؛ عکس از مهندس شهرام، ۱۳۹۹ خورشیدی